

Gordana Gorunović

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
ggorun@open.telekom.rs*

Usmena istorija SFRJ i virtuelna sećanja na omladinske radne akcije*

Apstrakt: Predmet rada je savremeni način predstavljanja i zamišljanja fenomena radnih akcija u SFRJ, a ne njegova istorija ili istorijska rekonstrukcija u strogoj smislu. Reč je o individualnom i grupnom, tj. generacijskom pamćenju učesnika nekadašnjih radnih akcija, koji su nakon decenijskog ćutanja "progovorili" javno, na Internetu i u drugim medijima, o svojim iskustvima. Njihova sećanja se javljaju u različitim vrstama teksta: kao napisi na tematskim forumima na Internetu i lični narativi dobijeni etnografskim intervjuima. Uokvirena su popularnim diskursom jugoslavizma i natopljena sentimentalnom nostalgijom. S druge strane, tzv. nove radne akcije veterana i volontera, zamišljene kao obnavljanje ranije tradicije dobrovoljnog omladinskog rada, neminovno se saobražavaju novim političkim i ekonomskim ciljevima u tekućoj društvenoj praksi. To u nekim slučajevima rezultira izvesnim paradoksima koji ukazuju na protivurečna i hibridna obeležja postjugoslovenske situacije i društvene transformacije u novim državama.

Ključne reči: Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, omladinske radne akcije, Internet, socijalno pamćenje, usmena istorija, lični narativi, jugostalgija

Odakle si?

Iz Jugoslavije.

Zar postoji takva zemlja?

Ne, ali ja sam ipak došao odande.

Dubravka Ugrešić, *Konfiskacija pamćenja*

* Članak je rezultat rada na projektu "Antropološko proučavanje Srbije: Od kulturnog nasleđa do modernog društva" (br. 177035), koji finansira Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Saopšten je na 27. međunarodnom naučnom skupu *Les Traditions en Europe: modification, invention et instrumentalisation des traditions* – 27ème Colloque du Réseau de coopération scientifique en ethnologie et historiographie européennes, Eurethno (Beograd – Sirogojno 6-7. 09. 2013.)

To što se jučerašnji svet rastače sasvim je prirodan poredak stvari. To što za njim osećamo izvesnu nostalgiju takođe je sasvim prirodan poredak stvari. Sa nestankom prošlosti lako se pomirimo, ali od nestanka budućnosti ne ožemo da se oporavimo. Zemlja čije me odsustvo rastužuje i opsega nije ona koju sam upoznao u mladosti, to je ona o kojoj sam sanjao, i koja nikada nije mogla da ugleda svetlo dana.

Amin Maluf, *Dezorijentisani*

Budući da je reč o spornom predmetu koji je opterećen političkim konotacijama i praćen ideološkim konfrontacijama u javnom diskursu, omladinske radne akcije u SFRJ su donedavno bile tabuisana, prećutkivana, zanemarena ili slabo obrađena tema, kako u domaćim društvenim disciplinama, tako i u interdisciplinarnim studijama socijalizma. Izuzetak predstavljaju publikacije sociologa Srećka Mihailovića (1985) i Grujice Spasovića (Mihailović i Spasović 1979, 1980), koji su verovatno i najbolji poznavaoici ORA iz doba kada su one još bile živ fenomen u društvenoj praksi. Mihailovićev sociološki kvalitativno-kvantitativni pristup kombinuje u izvesnoj meri etnsku i emsku perspektivu, budući da je on sâm bio učesnik, neka vrsta "dvostrukog pripadnika", da upotrebim izraz kolege Slobodana Naumovića (1997). U toku prethodne decenije, temu je u domaćoj istoriografiji oživeo Slobodan Selinić (2005, 2007), koji joj poglavito pristupa na osnovu arhivskih izvora, statistika i drugih zvaničnih dokumenata za period 1946-1963. godine. Novija proučavanja društvenih ustanova i kulture socijalizma iz postsocijalističke situacije tematizuju i neke aspekte omladinskih radnih akcija.

Danas se o radnim akcijama može govoriti kao istorijskom fenomenu i jednoj od socio-kulturnih ustanova socijalizma; potom, o komponenti u savremenim zamišljanjima jugoslovenske socijalističke prošlosti i nasleđa vremena, ako ne i konstitutivnom elementu nekog pozitivno definisanog kulturnog nasleđa socijalističke države (vidi Kovačević 2012).

Ono čime se potpisnica ovog teksta bavi jeste savremeni način predstavljanja i zamišljanja ovog fenomena, a ne njegova istorija ili istorijska rekonstrukcija u strogom smislu. Reč je o individualnom i grupnom, tj. generacijskom pamćenju učesnika nekadašnjih radnih akcija, koji su nakon decenijskog ćutanja "progovorili" javno, na Internetu i u drugim medijima, o svojim iskustvima. Njihova sećanja pripadaju ravni *socijalnog pamćenja*, u smislu u kojem ga definiše Alaida Asman – "*koordinacija individualnih pamćenja nastala zajedničkim životom, jezičkom razmenom i diskursima*" (Asman 2011, 36), čiji je vremenski horizont ograničen. Da li će takvo socijalno pamćenje prerasti u kolektivno kulturno proizvedeno pamćenje čiji je vremenski horizont dugoročan (transcendira generacije i epohu), ne može se reći unapred. Može se eventualno samo pretpostaviti, kao što zapaža Ivan Kovačević (ibid., 19), da će "buduće generacije današnja jugonostalgijčna shvatanja i njihove realizacije u materijalnom ili nematerijalnom obliku tretirati kao jugoslovensko kulturno nasleđe".

Kada sam započela istraživanje, želela sam da temi pristupim etnografski u doslovnom značenju te reči: da nakon rekognosciranja Interneta izađem na teren, obiđem neka od starih naselja radnih akcija, razgovaram sa učesnicima različitih generacija i zabeležim njihova usmena svedočenja, a posebno sećanja veterana, onih koji su kao deca i omladinci učestvovali na prvim lokalnim i velikim akcijama krajem 1940-ih, u 1950-im i 1960-im.¹ Posredi je, dakle, i neka vrsta etnografskog "spasavanja" predmeta, stvaranje korpusa neiskorišćenih usmenih, pisanih i drugih izvora iz privatnih arhiva, a ne samo etnografija Interneta i drugih medija. Sintagme poput "živa istorija jednog vremena", realno iskustvo dve ili tri generacije "družbenika" i "savremenika", prema terminologiji Alfreda Šica, koji dele zajednicu vremena i prostora, odnosno samo vremena (Gerc 1998, 154), a koje ostaje nezapisano, "privatna istorija" običnih, anonimnih ljudi, pa i "etnologija svakodnevnog života" – možda najbolje opisuju glavni okvir interesovanja.

Ilustrovaću to jednim etnografskim primerom. Prvo lično svedočanstvo o lokalnim radnim akcijama seoske omladine i stanovništva Boke Kotorske neposredno po završetku rata, u toku 1945, dobila sam sasvim slučajno, za vreme terenskog istraživanja drugih tema. Ono potiče iz neobjavljene autobiografije informantkinje iz Orahovca, rođene 1929. u Ubalacu, jednom od nekoliko zaselaka u području Gornjeg Orahovca:

"Trebalo da se ide na radne akcije, da se kuće popravljaju i škola obnovi. Omladina ide u Dobrotu da se razvaljuju neke vojne barake, ja idem sa Ubalaca nekoliko dana pješke do Kotora. Zima, puva jaka bura i snijeg. Trebalo sve da se prenese tamo kod Biologije mora, dolazi neka bracara sve da utovari i na Mramor istovari, u Donji Orahovac, da se razdijeli kome koliko pripada i svak da nosi svoje, a svi za školu. Tada su svi roditelji koji su imali djecu za školu trebali da dočeraju po dva tovara pijeska iz ovih gomila što je voda svaljala poviše Miljeg sela. I moja majka je odma sa Ubalaca dočerala na magare kod škole u Kljaviće. Tada je bilo dosta djece jer za vrijeme rata djeca nisu odila u školu.

Omladina se sastaje, održavaju se konferencije, predavanja, savjeti; nepismeni treba da uče slova, i stari i mladi. 13. jula peče se pecivo na Šanik, dolaze i stari i mladi, ko god može da dođe, da se u slobodu sastave i da zapjevaju da čuje cijeli Gornji Orahovac.

Ljeto prolazi, jesen dolazi; muke, svak se muči da preživi. Tada je bila neka mala pomoć Crvenog krsta. Počela omladina da se organizuje, igranke i priredbe da se spremaju u obične kuće, jer tada nije imalo soba ni pregrada, samo krov. U jedan ćošak ognjište i gori vatra, u drugi jedna lampa na petrolj, dva kamena, jedna daska i jedan red gledalaca. Tako su se zabavljali mladi i stari, svi skupa, jer su svi još s jadom od rata zabavljani".

¹ Velike savezne radne akcije (SORA) u FNRJ započele su 1946. izgradnjom željezničke pruge Brčko-Banovići. Održavale su se u kontinuitetu praktično do raspada SFRJ, a posljednje su organizovane 1990. godine.

Upoznala sam Milenu prilikom etnografskog istraživanja u Orahovcu u leto 2003. i otada datira naša saradnja i prijateljstvo.² Tada mi je svojevolejno poklonila svoju autobiografiju u rukopisu, rekavši: "Evo, čini s njom što ti je volja". Milena je svoju autobiografiju sastavila 1999, neposredno nakon početka NATO bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije. Novo traumatično iskustvo rata je bilo "okidač" da rezimira svoj život i zapiše svoju priču o njemu u razdoblju u toku kojeg su se smenile tri različite Jugoslavije. Pravo govoreći, njen rukopis je godinama čamio među drugim papirima i nesređenom terenskom građom. Tek pre nekoliko godina shvatila sam da imam jednu vrstu moralne i intelektualne odgovornosti, ne samo prema mojoj informantkinji, čija je uloga inače bila ključna u proučavanju lokalnih specifičnosti tradicionalne kulture, već i prema toj vrsti usmene lične istorije koju su njena epski opširna i detaljna kazivanja inicirala i potkrepljivala.

Teorijska inspiracija za koncept usmene istorije i metodologiju njenog istraživanja može se, naravno, pronaći u antropološkoj, folklorističkoj, istoriografskoj i interdisciplinarnoj literaturi. Za početak, poslužiće minimalna definicija usmene istorije kao heuristike i akademskog polja: prema New Shorter Oxford English Dictionary, to su "snimljeni istorijski podaci koji potiču iz ličnog znanja intervjuisane osobe; korišćenje i tumačenje tih podataka kao akademski tema" (nav. u Tompson 2012). Za društvene i humanističke naučnike, dokumentarna vrednost pojedinačnih narativa (životnih priča, ličnih ili životnih istorija itd), ogleda se u tome što one "potpadaju pod kulturne obrasce i grupne stavove kojih kazivač ne mora da bude svestan, a čine deo 'pogleda na svet' i tradicije uže ili šire zajednice kojoj pripada" (Antonijević, Kovačević, Trebešanin 2013, 949).

Zbog same prirode ljudskog pamćenja, koje je selektivno, fragmentarno i fluidno, podložno potiskivanju, brisanju i reinterpretaciji, uspomene su u izvesnom smislu uvek virtualne: pohranjene u intimi pojedinaca, one su *in statu latenti*, uspavane, inertne slike obojene emocijama. Pokreću se na određeni znak/signal, obično su to nadražaji iz svakodnevnog života, ili na spoljašnji zahtev i podsticaj. Sa psihološkog stanovišta, spontano probuđena uspomena je više *ponovno doživljavanje* nego ponovno oživljavanje zato što se osoba koja reaguje na nadražaj trenutno premešta u prošlost: ono što spoljašnjem posmatraču može izgledati kao evociranje prošlog i završenog, data osoba doživljava i verbalizuje kao "ja sam tamo", istovremeno u ulozi glumca i gledaoca neke predstave (Harris 2003, 8). Spontano sećanje se odvija po određenom redosledu: 1) kao ponovno doživljavanje (spontano, nehotično osećanje), i 2)

² Nekoliko godina kasnije, nakon proglašenja rezultata referenduma u Crnoj Gori, razgovarale smo telefonom: upitala me je, "Što činiš?" Rekoh, "plačem, rastaše se i ova dva vrljava oka u glavi". A ona mi na to odgovori: "Muči, jedna, bolje i tako no da bude neko veće zlo".

ponovno sećanje, tj. svesno, voljno razmišljanje o proteklom događaju koji je na ovaj način ponovo doživljen. Sećanje je proces reprodukcije "snimljenog" sadržaja – transakcioni psihoterapeut Tomas Haris štaviše opisuje funkcionisanje mozga po modelu HI-FI uređaja za snimanje³ – vizuelnih slika/kadrova i doživljenih osećanja.

Folklorista Džef Titon kaže nešto slično, u vezi sa životnom pričom svog kazivača, pevača bluza, da je ovde reč o ljudskom biću koje se seća, u stanju žive senzacije, ključnog trenutka u svom životu i u izvesnoj meri ga ponovo proživljava putem pripovedanja (Titon 1980, 280).

Kada sam započela istraživanje virtuelne konstrukcije omladinskih radnih akcija na Internetu, zabeležila sam životnu priču ključnog informanta, osnivača i glavnog administratora najvećeg domaćeg tematskog foruma, koji je bio učesnik devet saveznih omladinskih radnih akcija (1977-1986) u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. To je, sažeto rečeno, autonarativ akcijaša koji je u postjugoslovenskom periodu izgradio crkvu u svojoj lokalnoj zajednici, i to dobrovoljnim radom meštana i donacijama. Pored motiva koji su specifično autobiografski, u njemu se prepliću tradicionalni folklorni motivi i elementi društvenog "teksta", opštije teme u kojima se direktno ili indirektno reflektuju stavovi prema istorijskim događajima i procesima u društvenoj i kulturnoj stvarnosti, kao što su Titova smrt 1980, raspad Jugoslavije početkom 90-ih, retradicionalizacija, jačanje nacionalnog identiteta i uloge tradicionalne religije i SPC u toku te decenije.

Ovde se neću baviti prepričavanjem transkribovanog narativa, niti njegovom analizom i tumačenjem (vidi Gorunović 2012), već ću samo iskoristiti priliku da nadoknadim propušteno u već objavljenom članku i da postavim neka pitanja o "ontološkoj" prirodi takvih narativa. Najpre, nisam sigurna ni da je "životna priča" u konkretnom slučaju adekvatna oznaka. Iako nije uvek lako povući jasnu granicu između životne priče, lične (životne) istorije i usmene istorije, opredelila sam se za prvu oznaku zato što Akcijašev narativ najviše odgovora opisuje životne priče kao lične, subjektivne i idiosinkratične fikcije.

³ Ovu analogiju, koja je možda i više od toga, podupiru rezultati eksperimentalnih istraživanja u neurohirurgiji još sa početka 1950-ih. Tomas Haris rezimira rezultate neurohirurga Vajldera Penfilda, koji je tokom nekoliko godina izvodio opite tako što je nadraživao slepoočnu moždanu koru pacijenata slabom električnom strujom puštenom kroz galvansku sondu. Pacijenti su pod lokalnom anestezijom bili svesni i mogli da razgovaraju sa lekarom. Penfild je otkrio da nadražaji moždanih tačaka pomoću elektrode izazivaju trenutna pojedinačna, konkretna, živa i detaljna sećanja, a ne generalizovane uspomene ili skup uspomena: "Dokazni materijal izgleda ukazuje da sve što je u našoj svesti detaljno registrovano i sačuvano u mozgu može biti 'ponovo' odigrano u sadašnjosti"; pamćenje ostaje netaknuto čak i onda kada se izgubi sposobnost da se ono voljno prizove u sećanju (više o tome Harris 2003, 5-13).

Jedna od glavnih razlika između dve vrste ličnog narativa, autobiografije u strogom smislu i životne priče, jeste u tome što životnu priču obično od subjekta traži drugi subjekt, istraživač. On je taj koji je inicira, zapisuje ili snima, potom analizira njen sadržaj, kontekstualizuje ga i tumači u skladu sa zahtevima svog predmeta istraživanja, u vezi sa formulacijom problema, pretpostavkama i sl. Postupak dolaženja do nečije životne priče, njenog transkribovanja i tekstualnog uobličavanja je direktivan i selektivan. Istraživač postavlja pitanja po nekom redosledu koji smatra logičnim, subjekt odgovara na njih. Između njih se odvija konverzacija, dijalog, ali u kojem svako od njih ima svoje motive i ciljeve. Istraživaču je potrebna priča koja će poslužiti kao izvor u tumačenju neke pojave u kontekstu pojmova svoje discipline; subjekt pak ima potrebu da razume smisao proživljenog iskustva, da objasni sebi svoj život, svoju poziciju u društvu, svetu i sl. Izvesna asimetrija i neravnoteža moći u komunikaciji između istraživača koji vrši intervju i informanta koji iznosi svoju životnu priču ili istoriju (naročito izražena u slučaju strukturiranih, usmerenih, standardizovanih i dubinskih intervjua istoričara i psihologa; Antonijević, Kovačević i Trebješanin 2013) verovatno je inherentna istraživačkoj situaciji kao takvoj, što potvrđuje i skromno iskustvo potpisnice ovih redova.

Međutim, samosvesni, obrazovani, elokventni i reflektivni informanti ne moraju da se zadovolje svojom relativno pasivnom ili podređenom ulogom "ispitanika", "davaoca" informacija; oni mogu da postavljaju uslove i da pregovaraju, tražeći za sebe aktivniju ulogu u procesu kazivanja životne priče i izvestan stepen kontrole u procesu njenog transkribovanja i interpretacije. Ilustrovaću to primerom iz etnografske prakse: nakon povratka sa terena, nastavila sam komunikaciju sa ključnim informantom putem elektronske pošte i redovno mu slala delove transkribovane oralne priče na verifikaciju. U dva navrata, on je zapazio promenu redosleda u transkribovanom tekstu u odnosu na tok svog kazivanja (radilo se samo o dva kratka i ne naročito bitna pasusa za smisao narativa u celini) i energično protestovao, tražeći da poštujem *njegov* redosled i logiku *njegove* priče.

To me je navelo da se zapitam čija je ovo priča u stvari i čiji će biti finalni tekst: njegov, moj ili naš, zajednički? Ko je autor? Kao što je svojevremeno primetio Vinsent Krapancano u kritici Gercovog hermeneutičkog pristupa balinežanskoj borbi petlova kao kulturnom tekstu o "dubokoj igri", susrećemo se sa svojevrsnim paradoksom: tekstovi su zajednički i nisu zajednički (Crapanzano 1986). Međutim, pitanja poput ovih i prateće etičke dileme na strani istraživača, iako su eventualno postala legitimna u direktnoj vezi sa fenomenološko-hermeneutičkim, reflektivnim i drugim zaokretima u antropologiji, nisu puke teorijske apstrakcije skrupuloznih etnografa: to su praktični, situacioni problemi koji se neminovno javljaju u ovoj vrsti intrinzično dijaloške (i interaktivne) etnografske prakse, kao i prakse akademskog pisanja tradicionalno povezane sa individualnim autorima i imenima:

"Rezultat rada je pisani tekst koji (...) najčešće nije doslovno transkribovanje dijaloga, već je hronološka i tematska prerada razgovora po principima klasičnog naučnog diskursa. Kako kažu Bertró i Koli 'iza svake lične priče ili etnografske (auto)biografije stoji antropolog koji postavlja pitanja i otkriva sebe kao analitičara' (...). Pitanje pisanja i objavljivanja teksta leži na antropologu koji mora da razreši dilemu: hoće li doslovno slediti sagovornika i preneti njegove reči na onaj način i onim redom kojim je on pričao, ili će koristiti naučne i literarne konvencije da bi tekst učinio razumljivim budućim čitaocima (...), što, kako Krapancano ističe, neminovno dovodi do distorzije usmenog pripovedanja u pisani tekst (...)" (Antonijević *et al.* 2013, 951-952).

Međutim, usmeno pripovedanje takođe sledi određene kulturne konvencije i narativne kodove i služi se, pogotovo u "pismenim" društvima (Goody 2000), određenim literarnim postupcima i interpretativnim tekstualnim modelima. U konkretnom slučaju, naknadna konfrontacija sa očekivanjima informanta dovela je do toga da posumnjam u "spontanost" samog čina naracije priče u toku razgovora (mada ne i u verodostojnost njenog sadržaja). Nametale su se dve pretpostavke: prva, da je subjekt ne samo prethodno uobličio siže svoje pripreme u glavnim crtama, već i da je neke njene epizode "ispolirao" tokom više uzastopnih "izvođenja" pred publikom, odnosno zapisivao i ažurirao za svoje intimne ili neke druge potrebe. Druga, i možda opštija, pretpostavka jeste da je lični narativ subjekta, budući da je zasnovan na smislenom vremenskom i simboličkom povezivanju mnoštva evociranih uspomena na bitne prošle događaje, situacije, druge osobe itd. iz personalne i porodične istorije, već jedna takva "hronološka i tematska prerada" drugih razgovora, pročitanih štiva i introspektivnih iskustava. Višednevni razgovor sa gostujućim empatičnim etnografom je bio samo još jedna, možda posebno zgodna prilika da svoju priču dopuni novim detaljima, prenese je i potvrdi, ovaj put pred "stručnjakom", da bi je naposletku autorizovao, u izvesnoj meri, kao interpretativni *tekst o sebi* u interpretativnom tekstu nekog drugog. Finalni rezultat je uokvireni narativ u nekoj vrsti zajedničke etnografske fikcije.

ORA u SFRJ i Internet

Online zajednice koje se formiraju oko tematskih foruma kakav je *Bilten ORA SFRJ – Leksikon Omladinskih radnih akcija*⁴ kreiraju takvo interaktivno okruženje u kojem se lična sećanja podstiču, ohrabruju i kodiraju u interpersonalnoj komunikaciji. Utopijski kvalitet virtuelnih zajednica dobro se slaže sa sentimentalnom nostalgijom: ma koliko da su velike i otvorene, one funkcionišu kao ostrva u ogromnom okeanu Mreže, kao "skloništa od buke" spoljaš-

⁴ http://www.bilten-ora-sfrj.com/public_html/

njeg sveta i vremena. U govoru nekih korisnika, ta podvojenost se izražava kao opozicija "ovde"/"tamo", ili "iznutra"/"spolja", i "nekad"/"sad". Kao deo opštije "crvene nostalgije", nostalgična sećanja na radne akcije spadaju u narodni diskurs nezadovoljstva postojećim, koji više govori o sadašnjosti nego o stvarnoj prošlosti:

"Kao što zapažaju praktično svi proučavaoci jugonostalgije, ona je manje žaljenje za nekom konkretnom, realnom prošlom sadašnjicom, za određenim sadržajima institucionalnog, pa i svakodnevnog života u SFRJ, a više žaljenje za nadom, za idejom budućnosti, za stalnim napretkom i poboljšanjem koji je bio ugrađen u temelje samorazumevanja tog oblika kolektivnog života. Socijalistička Jugoslavija je bila postavljena kao većito nedovršeni projekt, kao 'specijalan' slučaj u globalnim razmerama, kao nešto što već jeste bolje od svega ostalog, a teži neprestano još boljem (...); Ona budućnost koja se ukazuje jeste budućnost *još goreg*, a to nije nešto što ljude može vući napred (Spasić 2012, 587).

Forum postoji od 2007. godine i u ovom trenutku ima 2600 registrovanih korisnika iz svih bivših jugoslovenskih republika sa pokrajinama i dijasporom. Većinu čine višestruki učesnici nekadašnjih radnih akcija, koji imaju svest o "migraciji" i eksplicitno govore o posebnoj "akcijaškoj potkulturi" i posebnom "mentalitetu akcijaša". Naziv foruma je jednostavan i neposredno razumljiv svim učesnicima: "bilten" je reč iz "svakodnevnog" akcijaškog života, oznaka za glavno informativno glasilo svake omladinske radne brigade (ORB), poput drugih iskustveno bliskih, tehničkih i žargonskih izraza, kao što su *naselje, smena, štab, trasa, procenti, marenda, dekada, udarni dan, zbor, društvene aktivnosti, brigadno veče, bratimljenje brigada, partizani, brigadirski svadba* itd. Svi ovi i mnogi drugi izrazi spontano cirkulišu u komunikaciji između korisnika/učesnika, čija verbalna struktura počiva na dominantnoj referencijalnoj funkciji usmerenoj na kontekst značenja (prema Jakobsonu 1966, "denotativna", "kognitivna").

Druga bitna odrednica u nazivu foruma, Leksikon omladinskih radnih akcija (odnosno leksikon ORA mitologije) je reminiscencija na prvi i ezgemplarni projekat ove vrste – publicističko i mrežno izdanje *Leksikona YU mitologije*⁵, koji su još 1989. inicirali Dubravka Ugrešić⁶ i novinari zagrebačkog *Starta* Dejan Kršić i Ivan Molek. *Leksikon* je bio zamišljen kao zbirka odrednica o domaćoj popularnoj kulturi sa ciljem da se istraže i definišu "jugoslovenski identiteti" – "ne samo zbog svijeta već prvenstveno zbog nas samih", kako su se tada izrazili inicijatori projekta. Samo dve godine kasnije, počeo je

⁵ Forum na Internetu je zaživeo 2001. zahvaljujući zagrebačkom Arkzinu i provizornoj redakciji na čelu sa Dejanom Kršićem.

⁶ Čiju je junakinju Šteficu Cvek proslavio Rajko Grlić snimivši film *U raljama života* (1984), koji će postati "kultni" jugoslovenski film kao paradigma "naših naravi".

raspad SFRJ; u novim državama, odnos prema "zajedničkom nasleđu" kretao se u rasponu od "konfiskacije pamćenja" (Ugrešić 1996) i reinterpretacije prošlosti do potpunog negiranja i tabuisanja pojavnih oblika kulture SFRJ.⁷

Projekat *Leksikona* je, uprkos svemu, nadživeo politički raspad SFRJ da bi, protokom vremena, za jedne postao amblem *Jugoslaviane* ("mitologije svakidašnjeg života", Ugrešić 1996, 321) i omiljena referenca popularnog diskursa jugoslavizma (Perica i Velikonja 2011), a za neke druge negativni simbol repertoara sećanja od kojih se trebalo dekontaminirati.⁸ Nakon objavljivanja knjige (2004) i raspuštanja privremene redakcije mrežnog izdanja Leksikona, forum je ostao bez uredništva, pa su se verbalni "ratovi" između zagovornika nepomirljivih ideoloških, etnopolitičkih i stranačkih orijentacija rasplamsali i na njemu, što je jedan anonimni korisnik prokomentarisao rečima "balkanska ludnica je kanda ostala otključana". Iz tih razloga i potrebe da se kreira "svoj" prostor u virtuelnom svetu WWW nastao je poseban tematski forum posvećen isključivo radnim akcijama. Pravilnik Foruma Bilten ORA SFRJ izričito zabranjuje "diskusije o politici koja nema direktne veze sa ORA", kao i pominjanje i diskusije o "dešavanjima u periodu 1991-1999".

Kao ilustracija savremenih konfrontacija između neakcijaša i protivnika radnih akcija, s jedne strane, i bivših akcijaša, s druge strane, poslužiće slučajno odabrani citati iz *Hrvatskog arhiva weba*.⁹ U okviru leksije "Dobrovoljno iz muke" korisnik Vlada je napisao (2004):

"Ne znam ko se prvi setio tih radnih akcija, a nastale su kasnih četrdesetih, kada je FNRJ bila pritisnuta nemaštinom, tek izašla iz jednog rata, prošla dve jako sušne godine, a tu se negde uglavila i Rezolucija IB-a, dakle pretnja još jednim ozbiljnim ratom. Uglavnom, te prve radne akcije nisu bile baš dobrovoljne. Karakterističan je početak priče iz tog vremena: 'Ide KNOJ'¹⁰ (tako se valjda tada zvalo ono što je posle postalo SUP pa MUP, a danas policija) po selu, kupi dobrovoljce...'"

Na to je korisnik Ivan odgovorio (2005):

"Ne znam ko je izmislio radne akcije, tek ideja je bila dobra. Bio sam na pruži Šamac – Sarajevo i na izgradnji MK Zenica, 1947, odn. 1952. Niko me nije tjerao da

⁷ <http://leksikon-yu-mitologije.net/>

⁸ "Naš pokušaj bilježenja topografije kulturnog i životnog prostora SFRJ proizveo je tijekom tih deset godina i pozamašnu količinu vlastite mitologije. U nekim sredinama Leksikon je prigrljen kao bezazleno sentimentalno prisjećanje na prošlost, drugdje je pokrenuo ozbiljan terapijski proces dekontaminacije sjećanja na Jugoslaviju." <http://leksikon-yu-mitologije.net/>

⁹ <http://haw.nsk.hr>. Arhiva mrežnog izdanja Leksikona YU mitologije, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreba.

¹⁰ Skr. od Korpus narodne odbrane Jugoslavije.

idem, niti sam uživao neke privilegije proistekle iz tog rada. Izgraditi 300 km željezničke pruge za 8 mjeseci – mogla je samo ona generacija".

Korisnik Bane je povišenim "glasom" (velika slova u komunikaciji na Internetu) uzvratio (2006): "Isti oni što su sve to izgradili, dirinčeci bez pare nadoknade kao magarci po cijeli dan, su sve i srušili u ratovima koje su izazvali. Bolesna generacija".

I za kraj, citiraću epilog ove "večite" polemike koju je, uz mnogo žargonskih izraza i sa tipično akcijaškim patosom, privremeno okončao bivši akcijaš, korisnik pod nadimkom Kasijus Gaj Grah (2007):

"Eh, ti, sto sereš protiv akcija, ti i tvoja generacija tek treba da se dokažete! Što smo mi gradili, vi ne možete ni da okrečite! Prodi ex Jugom, gde god se okreneš, još stoje objekti koje smo mi gradili, koliko god da su rušili, nisu mogli ni pola da sruše, toliko smo izgradili! Kad budeš išao od Begeša [žargonski izraz za Beograd] do Zagreba autoputem, seti se da smo mi gradili taj autoput! Ili branu Mavrovo! Ili branu Streževo! Na Popovoj Šapci, gde smo gradili vodovod, bager bi se zaglibio u blatu! A kad budeš otišao na Palić i hodao obalom, mi smo tu obalu betonirali! itd, itd! I na kraju dana, cela šaka ti jedan žulj, ali ti ne mariš, sretan si, brate kad vidiš delo svojih ruku! Sebi si velik k'o planina, jer si uradio nešto što nisi ni sanjao da možeš! I počneš da poštuješ i sebe i druge! To ti sigurno nikad nećeš osetiti, čak ni kad carinika zajebeš za deset cigli! I sad, nakon svega, bivši akcijaš ne može ni u snu da zamisli da ruši... ON ZNA KOLIKO JE TRUDA ULOŽENO DA SE NEŠTO SAGRADI! Mi nismo švercom zaradili, pa unajmili neke jadnike da nam dižu dvorce, pa se kurčili šta smo sagradili! To smo svojim rukama, u znoju svog lica izgradili!!Ali moroni kao ti to nikad neće shvatiti!!!"

Iz emske perspektive učesnika, omladinske radne akcije čine posebnu vrstu, lično i telesno proživljenog, individualnog i grupnog iskustva; tip zajednice koja je počivala na strukturi, ali je posedovala i neka obeležja antistrukture (communitas); i jedan kognitivno-simbolički skup značenja – stavova, osećanja, ponašanja, idioma, znakova i simbola, koji imaju veliku vrednost za generacije bivših akcijaša, a potencijalno i za neučesnike simpatizere. Učesnici teže da ta iskustveno bliska značenja artikuliraju, obično u slobodnoj formi ličnog narativa, i da ih prenesu drugima na afirmativan način.

Gore navedeni citat je egzemplaran kao ilustracija samosvesti i ponosa akcijaša. U akcijaškom idiomu, "pravi" akcijaš je idealni tip akcijaša: onaj (i ona naravno) koji je bio inficiran "duhom" akcijaštva, a ne zvaničnom partijskom ideologijom ili političkim karijerizmom; koji je "svakog leta između letovanja na moru i radne akcije birao akciju" (prema formulaciji nekoliko informanata); čije su glavne vrednosti bile drugarstvo i duh zajedništva, nezavisno od socijalnog statusa i nacionalne pripadnosti, jugoslovenski patriotizam i doprinos izgradnji zemlje. Mogao je biti udarnik i nosilac drugih priznanja za radne i društvene ak-

tivnosti, ali se time nije hvalisao; u neformalnom dijalogu između akcijaša, jedno od prvih i neizostavnih pitanja je bilo, i do danas ostalo, "Koliko imaš akcija?", a ne "Koliko imaš udarničkih značaka?". "Pravi" akcijaš je na brigadirci (gornjem delu uniforme) obično nosio obeležja svoje brigade i ORA, značke i bedževe sa Titovim likom i odštampane portrete omiljenih revolucionara – Ive Lole Ribara, španskog borca Veljka Vlahovića i Če Gevare. Najveći prestiž u akcijaškim zajednicama su imali brigadisti i brigadistkinje veterani, koji su učestvovali na velikom broju SORA i to onih koje su važile za najteže i najozbiljnije graditeljske poduhvate (pruga Šamac-Sarajevo, na primer).

Njihove ekonomske funkcije i efekti su bili veoma značajni, naročito u prvim decenijama obnove i izgradnje zemlje porušene u ratu. Omladinske radne akcije su dale doprinos u industrijalizaciji, elektrifikaciji i urbanizaciji Jugoslavije kao agrarne i nerazvijene zemlje. Hiljade nekvalifikovanih radnika su stekli stručne kvalifikacije na kursovima za praktičnu obuku koji su redovno organizovani na radnim akcijama, posebno za seosku omladinu. Radne akcije su bile medijum za regrutovanje radnika u poljoprivredi i industriji, u zemlji u kojoj je do Drugog svetskog rata seljaštvo bilo većinski sloj.

"Posle rata, vladalo je opšte mišljenje da je vreme da se zemlja izgrađuje. Pa se sa mišljenja prešlo na direktne akcije obnavljanja infrastrukture i zemlje uopšte. [Vladao je] pozitivan stav da mora da se preduzme nešto da se pomogne zemlji koja samo što je izašla iz ratova. Do saznanja o akcijama dolazilo se preko omladinskih konferencija i skupova, gde se i prijavljivalo za akciju. Bila je to prava stvar jer su u to vreme mladi ljudi dolazili do zaposlenja kroz razne kurseve u kojima su ljudi osposobljavani da rade u privredi. Na akcijama su bili kursevi svih profila za osposobljavanje za rad: administrativni, traktorski, zidarski... Za seoska područja bili su traktorski kursevi. A traktora je bilo samo u zadrugi, pa se primalo na rad samo sa tim položenim kursom."

Starije generacije će se verovatno setiti da je ova društvena tema na komičan način predstavljena u filmu *Prekobrojna* Branka Bauera s početka 1960-ih, čija je radnja smeštena u jedno omladinsko naselje ORA "Autoput Bratstvo-jedinstvo". Seoska devojka Ranka (Milena Dravić) dolazi na radnu akciju kao "prekobrojna" da bi bila zajedno sa momkom iz svog sela Mikajlom Nastićem (Ljubiša Samardžić) i pridružuje se brigadi seoske omladine, protiv njegove volje. Prilikom jedne razmene brigadira u cilju poboljšanja "kulturno-prosvetnog rada", Mikajlo koji ima ambiciju da završi "šoferski" kurs i da živi u gradu, prelazi u studentsko naselje gde postoji obuka na automobilu, umesto na traktoru kao u "seljačkoj brigadi". Tamo se zaljubljuje u studentkinju Nardu, ali kako njegovo nevešto udvaranje modernoj gradskoj devojci izaziva opšti podsmeh, vraća se u svoju brigadu i završava traktorski kurs, što će mu omogućiti da se po povratku u selo zaposli u poljoprivrednoj zadrugi. Kroz interakcije u akcijaškoj zajednici, oboje glavnih junaka prolaze kroz ličnu transformaciju: Mihailo konačno uspeva da se integriše i potvrdi u novoj ulozi;

promene u Rankinom spoljašnjem izgledu i ponašanju (pohađanje krojačkog kursa; moderna frizura, nošenje pantalona i šortsa, u početku nezamislivi za stidljivu, neuku i puritanski vaspitanu seosku devojkicu) signaliziraju sticanje samosvesti i emancipovanje od tradicionalne uloge seoske "udavače".

Gornji citat je izvod iz šireg intervjua sa B. Ž.-a, penzionerom iz okoline Mladenovca, koji je imao samo 15 godina kada se prijavio za svoju prvu radnu akciju na izgradnji autoputa Bratstvo-jedinstvo 1948. godine. Zajedno sa drugovima iz svog sela prešao je 15 km pešice do Mladenovca, odakle je njihova Kosmajaska radna brigada putovala vozom do Šida. Kada su stigli u Lipovačke šume 29. marta uveče, bilo je mnogo hladno, a spavali su na slami i prekriveni ceradama. Akcija u Lipovačkim šumama ostala mu je u trajnom sećanju jer se tada uverio u "moć grupe koja je učinila nešto previše brzo, previše lagano: kada smo stigli tamo, jedva da je bio iskrčen put kroz šumu, a već sledećeg dana, za samo dva sata prokrčili smo celu šumu".

Pomenuti B. Ž. je sveukupno proveo tri meseca na ORA "Autoput Bratstvo-jedinstvo" kao pionir u Šidu (1948) i kao veteran u Umčarima (1978), sa kojih je do danas sačuvao porciju za jelo zaplenjenu od nemačkih vojnika posle rata, pohvalnicu, udarničku značku i dva biltena ORB "Žarko Simić" iz Mladenovca. Pošto je svojevoljno otišao na prvu akciju želeći da pomogne svojoj zemlji koja je bila razorena ratom, nosi pozitivne utiske sa akcija:

"Druženje je bilo za pohvalu; na sve ostalo... loš smeštaj, težak fizički rad sa drvenim kolicima... zažmuri se na jedno oko. Pošto sam ubrzo stupio u službu, više nisam učestvovao na radnim akcijama, ali sam kao aktivista i omladinski rukovodilac u selu organizovao i upućivao druge omladince. Naša Mesna zajednica je imala 150 učesnika radnih akcija i 250 dobrovoljnih davalaca krvi.¹¹ Od starih akcijaša iz mog sela više niko nije živ".

U novoj pedagogiji posleratnog društva, na radne akcije se najčešće primenjivala metafora "škole": po rečima Josipa Broza, to je bila "najbolja omladinska škola" (Titov govor u Popović 2013, 292), svojevrsna "škola života" za nekoliko miliona pripadnika svih jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i skoro svih društvenih slojeva (seljaci, radnici, službenici, intelektualci), "škola samoupravljanja" i "politička škola", iz koje su se regrutovali omladinski funkcioneri i partijski kadrovi.

Mogle bi se označiti i kao jedna vrsta "totalne institucije" (Gofman 2011, 18-19, gde autor lapidarno navodi institucije čije je postojanje opravdano instrumentalnim razlozima, kao što su vojne kasarne, brodovi, internati, radni

¹¹ Akcija dobrovoljnog davanja krvi je jedna od tema koju spontano iniciraju pripadnici starije jugoslovenske generacije u svojim naracijama, zbog čega verovatno zaslužuje posebnu obradu.

kampovi itd.). Odlikovao ih je poseban fizički prostor, organizacija kolektivnog života i vremena, tj. ritma svakodnevnih aktivnosti (rad na trasi, slobodno vreme, društvene aktivnosti) i određena disciplina u njihovom sprovođenju; hijerarhija društvenih funkcija i odnosa između štabova i brigada; način komunikacije i žargon, simboličke proslave, rituali i pesme; poseban identitet učesnika (uniforme, obeležja brigada i akcija i druga artefakta) itd. Zbog toga je razumljivo da je i virtuelni prostor foruma Bilten ORA SFRJ zamišljen kao simbolička projekcija idealtipskog fizičkog i društvenog prostora nekadašnjeg naselja¹² i glavnih sadržaja, aktivnosti i načina komunikacije između aktera u okviru njega. Svi registrovani članovi ulaze u "brigadirsko naselje" i stižu različita "zvanja", u zavisnosti od broja napisanih poruka i ukupne aktivnosti u forumskoj zajednici (*brigadir, ekonom, kulturnjak, fis, sanitet, društvenjak, traser, komandant* itd).

Forum je tematski podeljen na potforume i uže sekcije: *Pojam i istorijat ORA* sadrži podatke o konkretnim akcijama i brigadama učesnicama, funkcionisanju i ustrojstvu ORB; potom, sećanja na "legende ORA" ("ljudi po kojima smo pamtili akcije") – od heroja udarničkog rada do popularnih trasera, komandanata i drugih. Tu su i obaveštenja o udruženjima građana koja su nastala "obnovom akcijaškog duha" (uz napomenu "bez uplitanja savremenih političkih zbivanja"), i izveštaji o savremenim ORA. Dokumentacioni centar je "prostor rezervisan samo za prikupljanje dokumenata o omladinskim radnim akcijama, Revoluciji, Titu i Jugoslaviji". Sekcija posvećena trasi sadrži podatke "za buduće naraštaje" o tome "šta smo sve i gde radili", priče trasera i podatke o rekordnim rezultatima. U potforumu *Naselje* opisuju se razni tipovi omladinskih naselja i konkretni lokaliteti, kao i interni kulturni, edukativni, sportski i zabavni sadržaji (priredbe, koncerti, filmske projekcije, radio emisije, kursevi, sportska takmičenja), uključujući izlete u prirodu, obilazak memorijalnih mesta, pozorišne predstave, muzejske izložbe itd.

Emska perspektiva učesnika delimično se podudara sa etskom perspektivom društvenih analitičara i komentatora, koji ističu u prvi plan ekonomske funkcije u izgradnji infrastrukture i socijalizatorske funkcije radnih akcija, naročito u prvoj deceniji posle Drugog svetskog rata, u procesima etničkog pomirenja, legitimizacije novog političkog sistema, depatrijarhalizacije rodnih odnosa i shvatanja i emancipacije žena. U tom periodu, masovna mobilizacija omladine za javne radove vršena je putem ideološko-političke indoktrinacije, na principima

¹² Postojala su namenski izgrađena, trajna naselja omladinskih radnih akcija, sa barakama i paviljonima (npr. SORA Sava u Zagrebu, Partizanski put u Letenki na Fruškoj Gori, Deliblatski pesak, Autoput Bratstvo-jedinstvo u Paraćinu, ORA Kikinda itd.), kao i privremena naselja u školskim centrima, internatima i studentskim domovima (ORA Kadinjača u Užičkoj Požezi, ORA Podrinje u Šapcu, Valjevu i Loznici, ORA Kragujevac...), omladinskim kampovima i logorima pod šatorima itd.

bratstva i jedinstva i rodne ravnopravnosti. U kasnijim decenijama, naročito od 1970-ih, radne akcije postaju društveno prihvatljiv institucionalni kanal u zadovoljavanju "turističkih", sportsko-rekreativnih i zabavnih potreba školske, studentske i radničke omladine u sezoni letnje dokolice (Popović 2013).

O "akcijaškom turizmu" katkad govore i sami učesnici radnih akcija, ali u dva značenja: prvo je pozitivno konotirano, afirmiše putovanje kao epifenomen dobrovoljnog kolektivnog rada i kao konstruktivan način da se upoznaju različiti krajevi zemlje, gradovi i ljudi, u skladu sa tada aktuelnim sloganom "Upoznaj svoju zemlju da bi je više voleo". Druga, žargonska upotreba ovog izraza ima negativno značenje i odnosi se na one radne brigade koje su zbog slabog sastava ljudstva (veći procenat pionira, školske omladine i devojaka), loše organizacije, nemotivisanosti i/ili nediscipline ostvarivale loše rezultate na trasi. Takve brigade su podrugljivo nazivane "turističkim", posebno od strane "jakih", "šljakerskih" brigada koje su u svom sastavu imale više muškaraca, radnika, rudara i iskusnih veterana, a takve su tradicionalno bile one iz BiH.

Nove radne akcije: MRAV i "bosanske piramide"

Nova recepcija i reinterpretacija ovog fenomena iz prošlosti, nekoliko decenija nakon fizičkog nestanka i pokušaja simboličkog brisanja Jugoslavije kao zemlje i države, u postjugoslovenskom periodu odvija se postepeno i procesualno, posredstvom masovnih, elektronskih i štampanih medija, online zajednica, tematskih muzejskih izložbi, naučnih radova itd. Kada je reč o delovanju samih aktera, glavni instrumenti u njihovom redefinisaju značenja i značaja nekadašnjih omladinskih radnih akcija su lična svedočenja, dokumenta i artefakta iz privatnih arhiva, osnivanje građanskih udruženja bivših akcijaša (po uzoru na nekadašnje Klubove brigadira koji su postojali pri lokalnim ograncima pokrajinskih i republičkih omladinskih organizacija) i novih radnih brigada čiji je sastav često internacionalan, kao i pokretanje novih radnih akcija u Srbiji i susednim zemljama. Veterani radnih akcija i volonteri deluju javno – na internetu (forumi, portali, blogovi, online društvene mreže), u svojim lokalnim zajednicama, često u saradnji sa društvima za zaštitu prirodne sredine, i povezuju se u regionu. Na taj način se uspostavljaju nove veze između sličnih udruženja u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji, BiH, Hrvatskoj, pa i Sloveniji, kao delova nekad celovitog jugoslovenskog prostora, koji je postao fragmentizovan i diskontinuiran u procesima dezintegracije SFRJ i stvaranja novih država.

Ovaj novi vid akcijaštva, odnosno volonterizma u novim postjugoslovenskim državama i demokratskim društvima određuje se kao apolitičan i ideološki neutralan u načelu. Njegove deklarativne funkcije su pomoć u razvoju lokalnih zajednica, uređenje i zaštita životne sredine, socijalizacija omladine u postsocijalističkom periodu i uspostavljanje pokidanih veza i saradnje u regionu, a ne

"obnavljanje Jugoslavije". Na svečanosti otvaranja međunarodne omladinske radne akcije "Vrnjačka Banja 2011", ministar Rasim Ljajić, takođe bivši akcijaš, morao je da se ogradi kako bi predupredio moguće konotacije tog događaja, izjavivši: "... Ne obnavljamo mi ovde ni Jugoslaviju, ni onu ideologiju, ni bratstvo i jedinstvo, ovo je prava afirmacija dobrovoljnog omladinskog rada".¹³

Međutim, evidentno je da, uprkos tome što se oslanja ili bar poziva na raniju tradiciju iz perioda socijalizma, volonterizam bivših jugoslovenskih akcijaša u novim kontekstima poprima i neke potpuno nove forme, funkcije i značenja. To je verovatno najupadljivije u slučaju Međunarodne radna akcije volontera (MRAV), koja je prvi put organizovana 2010. u Zenici, u Federaciji BiH. Organizaciju MRAV-a su sproveli udruženje "Zeleni okoliš", Klub veterana i prijatelja omladinskih radnih akcija i Prva zenička omladinska radna brigada, formirana dva meseca pre početka ove akcije. Jedan od "glavnih inicijatora" Akcijaš je tom prilikom rekao:

"Cela priča o MRAV-u, zapravo je krenula 2007. godine kada je otvoren Internet forum *Bilten ORA SFRJ*, koji se bavi historiografijom omladinskih radnih akcija na teritoriji bivše nam drage zemlje. Godinu dana posle, u Kikindi smo organizovali prvo okupljanje brigadiru sa prostora ex Jugoslavije, a odazvali su nam se gosti iz Srbije, Makedonije i BiH. U minule tri godine u Srbiji smo organizovali nekoliko omladinskih radnih akcija međunarodnog karaktera, i evo sada smo učesnici MRAV-a u Visokom".¹⁴

Iako je MRAV prvobitno bila zamišljena kao obnavljanje ranije tradicije ORA i pomoć lokalnoj zajednici (regulacija reke Bosne i uređenje prirodne sredine), njena organizacija je faktički u nadležnosti Fondacije "Arheološki park: bosanska piramida sunca".¹⁵ Kontroverzni biznismen iz Hjustona u SAD Semir Sem Osmanagić već četiri godine reklamira Međunarodnu radnu akciju volontera, u kojoj, po njegovim rečima, "učestvuju stotine mladih ljudi iz više od 50 zemalja svijeta". Osmanagić je samoproklamovani istraživač (amaterski arheolog i antropolog), autor 13 knjiga o "alternativnoj istoriji", drevnoj prošlosti, majanskim piramidama itd.¹⁶ Bosanskohercegovački Indijana Džons je 2005. navodno otkrio ilirske "piramide" stare 12 000 godina i započeo njihovo sistematsko iskopavanje. On tvrdi da je 2012. godine otkriveno "više od 200 metara prahistorijskih tunela ispod piramida" i zatim poentira:

¹³ *Politika online*, 28. 06. 2011. <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Hej-haj-brigade.lt.html>

¹⁴ *Naša riječ – nezavisne novine*, 15. lipanj 2010.

¹⁵ <http://piramidasunca.ba/bs/offline-page/aktuelnosti/mrav/mrav-2010/item/2360-upravni-odbor-imenovao-komandanta-i-odabrao-himnu-radne-akcije.html>

¹⁶ Vidi na adresi <http://www.semiosmanagic.com/ba/books.html>

"Zapadne zemlje su stoljećima stvarale kompleks niže vrijednosti našim naučnicima i javnosti, koju su navikli da cijene samo ono što dolazi iz inostranstva, a da potcjenjuje svoje vrijednosti. Kada jednog dana u našoj politici budu vizionari, shvatiće da je otkriće bosanskih piramida najvažniji razvojni projekt ove male zemlje. Naši stručnjaci, koji, nažalost, nemaju znanja niti volje da dođu do Visokog, a imaju obilje neznanja, nekulture i zavisti, još uvijek čine sve da zaustave projekt. I kada se pojavi naručeni dokumentarac kojeg su Englezi radili za National Geographic¹⁷, s negativnim stavom prema našem projektu, onda izađu i oni u javnost. Nažalost, moraću ih razočarati. Projekt istraživanja bosanskih piramida trajaće decenijama, a ministri i ostali vodeći ljudi kulturnog establišmenta će dolaziti i odlaziti. Otkriće piramida u Visokom zauvijek mijenja svjet-sku historiju, a broj volontera, medija i turista će se povećavati".¹⁸

Dve decenije ranije, njegov prethodnik Roberto Salinas Prajs, bogati meksički hotelijer i filolog-amater, tvrdio je da je "otkrio" homerovsku Troju na ušću Neretve, tamo gde je niko nije tražio niti očekivao. Fantomska Troja u Gabeli je, uprkos tome, poslužila svrsi, nacionalističkim fantazmima o poželjnoj drevnoj i slavnoj prošlosti koja se mogla povezati sa sadašnjošću u legitimizaciji teritorijalnih pretenzija. Istorijski konteksti pojavljivanja ove dvojice ezemplarnih pseudonaučnih revizionista i biznismena na domaćem terenu (a ima i drugih) su, naravno, različiti, ali je značenje političke instrumentalizacije ovih fenomena slično i svodi se na "smeštanje poželjne imaginarne drevne prošlosti na 'mesto moći'" (Živković 2012). Ako projekat tzv. bosanskih piramida, "po političkoj težini naveliko prevazilazi fenomen Salinasa Prajsa", kao što tvrdi Živković, prevazilazi ga i po ekonomskoj "težini", investicijama i komercijalnim efektima.

Kao što je pre više od pola veka Kliford Gerc zaključio u analizi slučaja javanskih torbara i balinežanskih prinčeva kao agenata modernizacije, funkcija takvih ekonomskih i kulturnih preduzetnika u tranzicionim društvima je uglav-

¹⁷ "BOSANSKA DOLINA PIRAMIDA NAPOKON JE PROBILA SVJETSKU MEDIJSKU BLOKADU: 'History Channel', jedna od tri najveće svjetske naučno-dokumentarne televizije (History Channel, Discovery, National Geographic) u emisiji 'Tajne piramida' od 21. 12. 2012. vrlo afirmativno govori o otkriću bosanskih piramida. 'History Channel' ima svjetsku popularnost i gledaju ga milijuni ljudi u više od stotinu zemalja. Osnovne poruke te emisije su bile da su 'Bosanske piramide najveće na svijetu', da su 'piramide građene na svim kontinentima' te da 'postoje otpori otkrivanju bosanskih i kineskih piramida'. Na ovaj način dolazi do preokreta u globalnom tretmanu bosanskih piramida. Popušta medijska blokada, ruše se dogmatski stavovi da su piramide građene kao faraonske grobnice. Sada se otvara prostor da se sazna istina o svrsi najstarijih, superiornih piramida od Kine, Egipta i Maruicijusa, preko Bosne, Perua, Bolivije do Mezoamerike i Kahokja piramida u SAD." Službena web stranica Fondacije "Arheološki park: Bosanska piramida Sunca", <http://www.piramidasunca.ba/bs/>

¹⁸ Blog Parkić: Maja Radević, "Kopaj to ponovo, Sem". 18. 09. 2012. <http://parkic.blogspot.com/2012/09/maja-radevic-kopaj-to-ponovo-sem.html> Blog posećen 9. 07. 2013.

nom u tome da "tradicionalna sredstva prilagode novim ciljevima" (Geertz 1963, 141). Posmatran u tom svetlu, naoko bizaran slučaj Visokog sa njegovim praistorijskim "piramidama", radnim brigadama kopača sastavljenim od veterana ORA iz perioda SFRJ¹⁹ i domaćih i stranih volontera, paranaučnim diskursima i tajnim učenjima o iščezlim civilizacijama i vanzemalcima, pratećom retorikom ("najvažniji razvojni projekat" male balkanske zemlje) i medijskom promocijom postaje razumljiviji kao primer lokalne arene u kojoj se protivurečnosti postsocijalističke transformacije i prelaska na tržišnu ekonomiju prepliću sa nacionalnim mitomanijama i tobožnjim repozicioniranjem u odnosu na zapadna društva i kulture.

Literatura

- Antonijević, Dragana, Ivan Kovačević i Žarko Trebješanin. 2013. Metodološki okvir proučavanja nostalgije i životnih priča. *Etnoantropološki problemi* 8 (4): 945-963.
- Asman, Alaida. 2011. *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*. Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug.
- Crapanzano, Vincent. 1986. "Hermes' Dilemma: The Masking of Subversion in Ethnographic Description". U *Writing Culture: Poetics and Politics of Ethnography*, eds. Clifford, James and George E. Marcus, 51-76. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Gerc, Kliford. 1998. "Osoba, vreme i ponašanje na Baliju". U *Tumačenje kultura* 2, 147-219. Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa.
- Gofman, Erving. 2011. *Azili: eseji o društvenom položaju pacijenata bolnica za mentalno obolele i drugih utočenika*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Goody, Jack. 2000. *The Power of the Written Tradition*. Washington and London: Smithsonian Institute Press.
- Gorunović, Gordana. 2012. "Sećanja na Omladinske radne akcije kao element jugoslovenskog nasleđa: iz perspektive učesnika i aktiviste". U *Ogledi o jugoslovenskom kulturnom nasleđu: okviri konstruisanja jugoslovenskog kulturnog nasleđa*, ur. Ivan Kovačević, 159-192. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Etnološka biblioteka knj. 61.
- Harris, Thomas A. 2003. *Ja sam OK – ti si OK*. Beograd: NE & BO – Akia M. Princ.
- Jakobson, Roman. 1966. *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
- Kovačević, Ivan. 2012. "Jugoslovensko kulturno nasleđe – od jugoslovenske ideje do jugonostalgije". U *Ogledi o jugoslovenskom kulturnom nasleđu*, ur. Ivan Kovačević, 7-19. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Etnološka biblioteka knj. 61.
- Mihailović, Srećko, 1985. *Omladinske radne akcije: rezultati socioloških istraživanja*. Novi Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Biblioteka Omladinske sveske.

¹⁹ Prva brigada učesnica je štaviše dobila ime Prva zenička ORB "Maršal Tito" (intervju sa Akcijašem).

- Mihailović, Srećko, Grujica Spasović. 1980. *Tito, radne akcije: stvaraoci neodoljivog poleta*, 2. dopunjeno izd. Beograd: Istraživačko-izdavački centar Saveza socijalističke omladine Srbije, Biblioteka Omladinske akcije.
- Mihailović, Srećko, Grujica Spasović. 1979. *Tito, radne akcije: stvaraoci neodoljivog poleta*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar Saveza socijalističke omladine Srbije – Smederevska Palanka: "10. oktobar", Biblioteka Omladinske radne akcije knj. 5.
- Naumović, Slobodan. 1997. The "Double Insider Syndrome" Or Is Romanticist Heritage the Primary Source of Ideologised Discourses in Balkan Ethnology. *Zbornik Filozofskog fakulteta*, Knjiga XIX, Serija A, Beograd, 319-351.
- Perica, Vjekoslav i Mitja Velikonja. 2012. *Nebeska Jugoslavija: interakcije političkih mitologija i popularne kulture*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Popović, Dragan. 2013. "Omladinske radne akcije kao ideološki (udarnički) turizam". U: *Sunčana strana Jugoslavije: povijest turizma u socijalizmu*, ur. Granditz, Hannes i Karin Taylor, 289-312. Zagreb: Srednja Europa.
- Selinić, Slobodan. 2005. Omladina gradi Jugoslaviju: Savezne omladinske radne akcije u Jugoslaviji 1946-1963. *Arhiv*, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, br. 1-2, 87-101.
- Selinić, Slobodan. 2007. Život na omladinskim radnim akcijama u Jugoslaviji 1946-1963. *Arhiv*, br. 1-2, 119-137.
- Spasić, Ivana. 2012. Jugoslavija kao mesto normalnog života: sećanja običnih ljudi u Srbiji, *Sociologija* LIV (4): 577-594.
- Titon, Jeff Todd. 1980. The Life Story. *The Journal of American Folklore* 369 (93): 276-292.
- Tompson, Pol. 2012. *Glas prošlosti: usmena istorija*. Beograd: Clio.
- Ugrešić, Dubravka. 2008. [1996]. "Konfiskacija pamćenja". U *Kultura laži: antipolitički eseji*, 95-120. Beograd: Fabrika knjiga.
- Živković, Marko. 2012. *Srpski sanovnik: nacionalni imaginarijum u vreme Miloševića*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Gordana Gorunović

Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy University of Belgrade

The oral history of SFRY and virtual memories of youth work actions

The object of the paper is the contemporary way in which the phenomenon of youth work actions in SFRY is imagined and represented, and not its history or historical reconstruction in the strict sense. This is about individual and group or generational memory of the people who took part in the actions and who "spoke" publicly for the first time after decades of silence, on the Internet and in other media, about their experiences. Their memories appear in different kinds of texts: as posts on thematic forums on the internet, or as personal narratives gathered through ethnographic interviews. They are framed

by the popular discourse of yugoslavism and drenched in sentimental nostalgia. On the other hand, so called new work actions by veterans and volunteers, imagined as ways to renew earlier traditions of youth voluntary labor, necessarily conform to new political and economic goals in current social practice. In some cases this results in certain paradoxes which indicate the existence of contradictory and hybrid markers of the post Yugoslav situation and social transformation in the new states.

Key words: Socialist Federative Republic of Yugoslavia, youth work actions, internet, social memory, oral history, personal narratives, yugonostalgia

L'histoire orale de la République fédérative socialiste de Yougoslavie et les souvenirs des Actions ouvrières de jeunesse

L'objet de cette étude est la manière de représenter et de concevoir le phénomène des actions ouvrières dans la Fédération fédérative socialiste de Yougoslavie et non pas son histoire ou sa reconstruction historique au sens strict de ce terme. Il s'agit de la mémoire individuelle et collective des générations de participants aux actions ouvrières d'autrefois, qui, après plusieurs décennies de silence, se sont mis à "parler" publiquement de leurs expériences sur Internet et dans les autres médias. Leurs souvenirs apparaissent sous différentes formes de textes: comme des messages sur des forums thématiques et des récits personnels obtenus par des interviews ethnographiques. Ces souvenirs sont encadrés par le discours populaire du yougoslavisme et empreints d'une nostalgie sentimentale. D'un autre côté, les "nouvelles actions ouvrières" des vétérans et des bénévoles, conçues comme un renouvellement de l'ancienne tradition du travail de jeunes bénévoles, s'adaptent inévitablement à de nouveaux objectifs politiques et économiques dans la pratique sociale actuelle. Dans certains cas cela résulte par des paradoxes, qui rendent compte des caractéristiques contradictoires et hybrides de la situation post-yougoslave et de la transformation sociale dans les états nouvellement formés.

Mots clés: République fédérative socialiste de Yougoslavie, les Actions ouvrières de jeunesse, le socialisme, la mémoire sociale, l'histoire orale, les histoires orales, la yugostalgie

Primljeno / Received: 8.02.2014.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 6.03.2014.